

Drakars och odödligas släkte

Anneliese Fältström

Det första jag ser är den hundtandsmönstrade lingarnssäcken. När jag låter blicken vila upptäcker jag gumman i skuggan av den med knäna fridfullt lutade mot hakan. Hon tuggar på humle och i ena handen har hon en köttkniv. Den bär på spår av blod. Ankorna som yra springer runt hennes fötter flyr för livet. Deras fjädrar är skräckfyllt slickade utmed deras taniga fågelkroppar. Jag böjer mig fram mot gumman som greppar mina händer. Hennes är varma men skrovliga efter ett liv av jordbruksarbete. Mina vilar förväntansfulla i hennes när hon frågar om jag har tid

My Son

Jag ser mig omkring, omgiven av kvarlevorna från ett vittert kungarike. Ruinerna efter Champa reser sig stolta ur den sargade jorden, de spretar mot himlen som antropomorfa med människan och dess kamp för kulturell identitet. De karga bergen vid horisonten sträcker sig som en sorgfylld drake mellan Quang Nam och Quang Ngai-provinserna. Drakens långa svans är inkilad mellan de frusna stenarna i huvudstaden Da Nang. De vassa bergstopparna reflekteras i den regnvattenfyllda brunnen vid mina fötter. Brunnen är lika djup som tidsrymden mellan 1000-talets Champa och 2000-talets nu.

Det fanns en tid då Champa var ett anrikt kungadöme och My Son en kejserlig stad, en kulturell Pandoras ask av litterära artefakter ristade i palmblad, fresker av guden Shiva, religiösa reliefer och mytiska symboler med rötter i indiska och buddistiska traditioner. Idag vilar ruinerna efter en svunnen tid, ruvande på sin hemlighet, djupt inbäddade i djungelvegetationen och i skuggan av bergskedjan som breder ut sig i bakgrunden. Chambefolkningen är numera en muslimsk minoritet, utspridd över Vietnam och övriga länder i Sydostasien. Floden Thu Bon river upp ett öppet sår i jordskorpan. Vattnet finner en väg genom vegetationen för att sju mil bort dödsföraktande kasta sig ner i Sydkinesiska sjön. Andar efter chamkungar, som enligt buddistisk tradition har begravts på tempelområdet, gör sig påmind genom en dimma som spetsas av några överlevande tempeltorn. Förutom de tempelbyggnader som fortfarande finns bevarade i My Son har arkeologer funnit ikoniska bilder av hinduiska gudar i guld. Dessa knyter Champa till hinduismen och är de äldsta bevarade fynden av ikoniska bilder i Sydostasien.

Arkitektoniskt är tempelområdet en för sin tid komplex konstruktion av byggnader i tegel och sten som huggits och formats av människohänder för att anpassas till tempelbyggnadernas mönster. Än idag är det en av de hemligheter Champa ruvar på: hur sten och tegel har fogats samman. En hypotes som får stöd i kemiska analyser av skiktet mellan stenarna, är att man använt ett klabbigt bruk som utvunnits ur dess innandöme. Runt dörröppningar och fönster slingrar sig ornamenteringar av mytologiska ormar och de drakhuvuden som smyckar väggarna vaktar de numera plundrade interiörerna från andar efter kinesiska pirater. De bågformade tempeltaken som har överlevt över tid är en kvarleva av polynesisk arkitektur. Arkeologiska

exkursioner i My Son och närliggande provinser vittnar om folkgrupper som har ett för tiden utvecklat livsmönster med kunskap om bebyggelse och jordbruk innan den jordyta som sedermera blev Norden lyckats forcera inlandsisen.

I centrum av My Son sträcker sig templet Po Klaung Garai mot himlen som en påminnelse om det förflutna. Ett kluster av tempelbyggnader är placerade avskilda från men trots det länkade till varandra genom snidade fundament av sten och statyer av skyddsgudar i sandsten. Petroglyfer i relief utgör ikoniserade berättelser om heroism och stridslycka och stentavlor med inskriptioner på sanskrit vittnar om religiösa riter med ursprung i buddismen. Förr utgjorde skogen och bergskedjan som höjer sig över Champa en möjlighet till försörjning för chambefolkningen som överlevde genom byteshandel med kineserna. En handel som framförallt bestod av kryddor, snäckor och noshörningshorn men också av guld.

Till skillnad från norra Vietnam som var ockuperat av Kina och influerat av kinesisk kultur fram till ca 930-talet då norra Vietnam deklarerade sig som självständig stat, stod chambefolkningen under Kinas tusenåriga ockupation med fötterna stadigt i den indiska högreståndskulturen. De talade ett eget språk¹ och hade egna buddistiska traditioner. Chambefolkningen bevarade sin kulturella identitet och sitt rike som en självständig enklav fram till åtminstone år 1600 när södra, liksom före dem norra Vietnam, utropade sig som självständigt. Över tid har norra och södra Vietnam avancerat mot varandra för att utöka sina respektive territorium på bekostnad av provinser belägna i mellersta Vietnam. När Tay Son-upproret bröt ut år 1771 fann sig Champa som gisslan mellan riket i norr och riket i söder och tvingades slutligen se sig approprierat genom norra Vietnams annektering av mellersta Vietnam.

Numera är Vietnam ett kluster av kulturella identiteter och olika minoriteter, men med en stolt gemensam historia. My Son och vad som är kvar av Champariket tillhör idag republiken Vietnam, men vägen till en kulturell identitet och ett nationellt Vietnam från norr till söder har historiskt sett kantats av konflikter. Efter Tay Son-upproret följde år av politiska och ideologiska spänningar och strider om territorier. Det ledde till att södra Vietnam, med stöd av franska trupper, tog makten över norra Vietnam i början av 1800-talet och att landet, om än tillfälligt, enades som en gemensam dynasti. Detta tillstånd av illusoriskt samförstånd härskade fram till fransmännens kolonisering av Vietnam som innebar att landet blev ett franskt protektorat under franska Indokina. Närmare sextio år senare utropar sig Vietnam som självständigt och landet blir en gemensam republik från norr till söder. Av historien vet vi dock att det kom att dröja till början av 1990-talet för Vietnam att nå politisk normalisering efter femtio år av krig och nationella såväl som internationella konflikter vilket utmynnade i miljoner människor på flykt över haven. Kampen för frihet är en våldsamt process och vissa sår har ännu inte läkt.

Sekler senare är My Son inte utplånat även om resterna efter chambefolkningen har assimilerats med den vietnamesiska. Tempelområdet är sargat men inte jämnat med marken. Rötterna från tempelbyggnader, torn och monument är fortfarande fast förankrade i den vietnamesiska jorden. Byggnaderna har överlevt kinesernas plundring av religiösa artefakter såväl som fransmännens utgrävningar under kolonialtiden. USA:s bombräder under Vietnamkriget sanktionerades av Vita huset och riktade flygattacker under president Nixon 1969

¹ austronesiska

i jakten på FNL-anhängare skar djupa sår i jorden. Det har skapat vattenfyllda, till synes bottenlösa brunnar, men har inte lyckats ödelägga detta kulturarv efter en civilisation som lever kvar genom fornminnen och integrering av minoritetsfolkgrupper. Här andas fortfarande av liv. Runorna bär på röster ur det förflutna genom inskriptioner som, fortfarande påtagliga för känsliga fingertoppar, pressar sig som blindskrift genom de mossbelupna stenarna.

Rösterna berättar om en vietnamesisk kulturell identitet som har vuxit sig stark, överlevt och utvecklats genom att assimilera kulturella influenser från Kina och Indien, men utan att göra avkall på egna mytiska traditioner och sägner om den vietnamesiska befolkningens ursprung. Kraft har hämtats ur legender om styrkan hos mannen av draksläkt och hans förening med den odödliga kvinnan, en medeltidslegend som anammades av Ho Chi Minh som använde liknelsen Drakars och odödligas släkte för att beskriva den vietnamesiska befolkningen och dess obändiga styrka. Inte desto mindre är Vietnams komplexa historia en postkolonial historisk och arkeologisk källa att ösa ur för att identifiera vilka traditioner, kulturella diskurser och arkeologiska fynd som ger uttryck för den vietnamesiska människan och deras röster och vad som är en konstruktion av västerländska vetenskapsmäns syn på den vietnamesiska befolkningen som ett kollektiv. Ett kolonialt objekt där västerländska föreställningar har tolkningsföreträde om den historiska såväl som den arkeologiska kulturskatten.

Jag låter fingertopparna smeka runorna en sista gång innan jag vänder blicken mot gumman. Kniven i hennes hand är borta. Ankorna har tystnat. Jorden har antagit en röd nyans av blod och fjädrar yr som nysnö runt hennes gestalt. Hennes berättelse har redan börjat. Gumman formar orden mellan sina läppar för att spotta ut dem i ofullständiga satsdelar. De landar som fragment i mina händer; jag inser att jag måste foga dem samman till en meningsfull helhet

Son My

Hon berättar att hon är sju år den morgonen en amerikansk pluton ur den 11:e brigadens gevärskompani, i ledning av kapten Medina och löjtnant Calley, attackerar byns bosättning vid floden Tra Khuc i provinsen Quang Ngai, ca 10 mil från My Son. Hundra soldater med automatvapen och iklädda militärens gröna uniformer väller in i byn som åska. De trampar ner den sorghum som omgärdar bosättningen med sina grova kängor. Sorghummens flikar viker sig ångestfyllt mot marken och klistrar sig mot den spruckna jorden. Den sorghum som inte fastnar under militärens kängor får sina sköra blomhalsar skoningslöst avskurna vid sitt fäste och på marken bildas röda fält av lemlästade sorghumsfrön. I ögonvrån ser hon sin farmor tappa korgen med frukter. En drakfrukt sliter sig för att långsamt som i ultrarapid cirkla mot marken som färgas röd under farmoderns kropp. Drakfruktskalet krossas under männens kängor och fruktköttet, som blandas med kroppsvätska och fruktkärnor, skapar ett marmorerat mönster och är en bild som skaver mot näthinnan. I gummans ögon ser jag hennes bröder spegla sig som två asymmetriska prickar runt hennes iris. Hon beskriver hur de springer som vilsna ancor över gården och deras taniga pojkkroppar som faller i ett hopplöst steg. Hon minns den öronbedövande tystnaden och förvåningen i deras ögon som stelnar som frusna kristaller. Hon känner lukten av rädsla och död i näsborrarna.

Det är som att betrakta ett fruset ögonblick på ett blekt fotografi.

Långt där borta reser sig bergskedjan Ngu Hanh Son mot himlen. Dimman smeker bergstopparna som slingrar sig mellan Son My och My Son. Platserna är för alltid sammanlänkade av Syd kinesiska sjön och drakberget vid horisonten men också av sin gemensamma arkeologiska historia. Den kilometerlånga mer än tusen år gamla mur av sten och jord som upptäcktes av franska arkeologer i början av 2000-talet ringlar sig mellan provinserna lika målmedvetet som bergen och floden. Den har avancerat över tid och knyter samman 1000-talet med nu, men är värd sin egen historia. Trots att chamkulturen antas ha sina rötter i Quang Ngai där Son My är beläget, är orten främst förknippad med massakern under Vietnamkriget snarare än sin arkeologiska och antropologiska historia.

Attacken slutar lika oväntat som den inleds och fyra timmar har passerat sedan plutonen klev ur sina helikoptrar. Kvar på marken, i hus och i diken, ligger hundratals döda slaktade kroppar utspillda. De FNL-anhängare som den amerikanska plutonen väntar sig att finna lyser med sin frånvaro. Männen kliver över kvarlevorna efter en oskyldig civilbefolkning, företrädesvis kvinnor och barn, höga på känslan av hämnd mot ett konstruerat spöke. För att förhindra stanken av döda som sväller i värmen och skyla över USA:s ansvar för massakern har man bråttom att öppna en massgrav för att dölja övergreppet för världen.

Det massmord på civila som Tet-offensiven utmynnar i på morgonen den 16 mars 1968 är fysiskt påtagligt när jag i relief till gummans berättelse läser dokument om den massgrav med över 500 döda som med arkeologisk precision grävs ut efter krigsslutet. Dokumenten vittnar om ett urskillningslöst våld som inbegriper både sexuellt våld och tortyr. Ordern från Vita huset var att Son My skulle utplånas: "Kill anything that breathed" (Summers Harry, 1995: 140). Det var 100 man som deltog i den närgångna massakern men endast en man² ur den amerikanska plutonen som ställdes till svars för krigsförbrytelser efter kriget. Det trots att USA sanktionerat aktionen mot bosättningen och de många vittnesmålen om amerikanska soldaters brutala våld mot framförallt kvinnor och barn. USA:s regering ansåg dock inte att en enskild man kunde dömas till kollektivt ansvar varför han benådades av USA:s dåvarande president Richard Nixon. Det är ironiskt att de kvinnor och barn som offrades i jakten på FNL-anhängare fick ta just ett kollektivt ansvar för en order utfärdad från Väst.

Befolkningens öde innebar att omvärlden uppmärksammade krigsförbrytelseerna i Vietnamkrigets spår. Systematiskt mord är tyvärr inte unikt för Vietnamkriget men väl det intima och närgångna våldet mot en civilbefolkning. Övergreppen är heller inte unikt ur ett samtidsperspektiv. Jag tänker på de övergrepp som på olika sätt sanktioneras av västländerna mot befolkningen i exempelvis Syrien. I Vietnam skedde liknande massakrer i andra byar, men det faktum att övergreppen i Son My kunde dokumenteras av arméfotografen Roland Haeberle gav människorna ett ansikte och våldets konsekvenser en röst. Högarna med lik och öppna gravar med lemlästade kroppar talade sitt tydliga språk och skapade en debatt om och mot kriget i USA såväl som i Sverige. Efter kriget svarade en av männen som deltog i attacken så här på en reporters fråga om hur det var möjligt att systematiskt mörda alla dessa oskyldiga människor: "Because I felt that I was ordered to do it. At the time it felt like that I was doing the right thing."³

2 Löjtnant William Calley

3 Intervju med menig Paul Meadlo ur dokumentärserien *The Vietnam War*. Del 8, "The History of the World", 2017. Manus: Geoffrey C. Ward. Regi: Ken Burns och Lynn Novick.

När jag efter fem decennier går längs floden Tra Khuc som tidlöst slingrar sig genom Son My kan jag höra den andas. Den viskar en historia som får liv genom gummans berättelse. Det är en berättelse om en smärta som känns som ärr mot fingertopparna när jag smeker dem över namnen av döda, inristade på monumentet som uppförts till minne av massakern. På flodbädden trängs massakrerade snäckor som floden kräcks upp med kadaver av färggranna fiskar som sväller med buken i värmen. I luften hänger en tung doft av lotusblomma. Lotusen pressar sina sköra halsar över vattenytan. De faller ut sina blad som gröna skärvor.

Jag ser blommorna svälja himlen med sina blodröda kronbladsgap som en symbol för att det förflutna är i högsta grad närvarande.

Referenser

- Brannon, Parker (2015), "The forgotten Hindus from Vietnams Champa Kingdom", i *IndiaFacts – Truth be told*. <http://indiafacts.org/forgotten-hindus-vietnams-champa-kingdom/> (hämtad 2018-10-21)
- Hägerdal, Hans (2005). *Vietnams Historia*. Lund: Historiska Media. Lund. [reviderad utgåva 2018.]
- Summers, Harry G. (1995), *Historical Atlas of the Vietnam War*. Boston: Houghton Mifflin.
- Ward C. Geoffrey (manus), Burns Ken/Novack Lynn (regi). *The Vietnam War*. Del 8: "The history of the world", 2017.

Anteckningar från resor i Vietnam. Gumman är en fiktiv person.